

Асен Игнатов

**СТРУКТУРА
НА ИСТОРИЧЕСКОТО ПОЗНАНИЕ**

София, 2020

© Издателство „Изток-Запад“, 2020

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Асен Игнатов, автор, 2020

© Иван Стефанов, предговор, 2020

© Димитър Денков, редакция, 2020

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2020

ISBN 978-619-01-0653-1

Асен Игнатов

СТРУКТУРА
НА ИСТОРИЧЕСКОТО
ПОЗНАНИЕ

СЪДЪРЖАНИЕ

Завръщане към Асен Игнатов (*проф. Иван Стефанов*)7

Встъпителни бележки21

Първа глава

Историческото повествование

1. Емпиричен или изведен характер на историческото повествование?
Историческият факт 30
2. Време и пространство на историческия факт 48
3. Логически и художествени аспекти на историческото повествование 70

Втора глава

Теоретически операции на историческото познание

1. Каузално обяснение 85
2. Генетично обяснение 108
3. Интерпретация 117

Заклучение169

Литература171

ЗАВРЪЩАНЕ КЪМ АСЕН ИГНАТОВ

Запознанството ми с Асен Игнатов стана непосредствено в първите дни от присъствието ми в Университета през есента на 1956 г. – първата година от започването на процеса на десталинизация на обществото и освобождаването от догматичната идеология на социализма. При нас, студентите по философия от първи курс, влезе непознат колега от по-горните курсове, представи се и каза, че иска да се запознае с новото попълнение. Всъщност ние бяхме приети само 5 човека и веднага споделихме тревожния слух, че специалност „философия“ може да бъде закрыта. Той ни погледна иронично усмихнато и достатъчно убедително отговори: специалност философия не може да бъде закрыта дори само заради своето наименование и неговото трайно присъствие в историята на цивилизацията. Тази бърза и толкова непосредствено убедителна визия (разбирането на философията като неунищожима от бюрокрацията висша еманация на човешкия дух) ме накара да се вгледам в човека, да следя по-нататък неговите изяви в студентския кръжок по философия, в други научни семинари, в свободните и интересни разговори в коридорите и аудиториите, а по-късно и в неформалното ни общуване във всекидневието.

Асен Игнатов се оказа достъпен, интересен събеседник, винаги добре информиран, със свое мнение по редица философски и културни проблеми, както и по въпроси на политическото всекидневие. Много бързо се убедих, че той притежава по-рядко срещания се при нашите условия ярък талант на философски мислител. Имаше огромни познания и ерудиция, бърза и дълбоко проникваща в нещата мисъл, отличаваше се със своята феноменална памет и можеше да запомни цели страници текст на български и немски език. След като се завърна от един международен философски семинар от съседна страна ми каза, че е бил един от малкото хора в залата за заседания, който свободно

е разбирал всичко, което се говори на английски, френски и немски език. Негова статия, посветена на темата за връзките и отношенията между изкуството и техниката, бе поместена в някога авторитетното литературно списание „Септември“; след като я прочетох го запитах откъде е намерил книгите, на които се позовава и които цитира. Отговорът му беше изненадващ за мен: тези книги са от библиотеката на баща ми. Очевидно и при него семейството е изиграло своята незаменима роля за бързото му интелектуално израстване; баща му Йордан Игнатов е завършил философия в Германия и е преподавал психология в Шуменския педагогически институт, автор е на учебници по психология, а майка му е завършила Художествената академия в София и е била учител по рисуване в гимназиалните класове. Не знам дали точно Асен Игнатов е автор на една студентска сентенция от онези години: „Ние не сме дошли да учим философия, а само да уточним някои философски понятия“, но със сигурност знам от лични разговори с него, че той беше твърде критичен към равнището на преподаване в тогавашната специалност „Философия“.

Като обещаващ млад талант Асен е забелязан още в Шумен. И в София той поддържаше най-редовно приятелски връзки с литературните критици от неговия роден град Тончо Жечев и Здравко Петров, с философа Нарцис Попов и още други. Със своите литературни приятели споделяше идеята за есеистичната форма на писане, която виртуозно въведе и в своите философски текстове. Когато през 1964 г. Тончо Жечев издаде първата си книга „Съвременни образи и идеи“, в екземпляра, който той подари на своя съгражданин, имаше писмено изразено посланието и надеждата, че един ден младият интелектуалец ще прослави шуменската провинция и извън България. Негов съученик от гимназията и личен приятел, а също и състудент е Жельо Желев. За Желев той е едновременно вдъхновител и покровител. Когато последният беше избран за президент, Асен Игнатов моментално написа статия за новата политическа личност в тогава излизания литературен вестник „XXI век“. Не мога да не спомена, че с името на Асен е свързана една по-отдавнашна, но смайваща визия. Ж. Желев е имал среща-разговор в редакция-

та на в-к „Студентска трибуна“, където Асен работи известно време, докато спечели конкурс за редовен асистент по диалектическа логика в СУ „Св. Кл. Охридски“. След срещата колеги от редакцията отправят към него молба – да обърне внимание върху лошото (в смисъл – доста бедно и небрежно) облекло на своя приятел; Асен отговаря – забележката е вярна, но ви моля все пак да имате предвид, че този небрежно облечен млад човек един ден ще бъде министър-председател на България...

Още през студентските години Асен Игнатов се прояви като активен автор; в следващите години негови статии и есета по философски въпроси се печатат в литературните списания „Септември“ и „Пламък“, във в-к „Литературен фронт“, в сп. „Младеж“, сп. „Родна реч“, в-к „Студентска трибуна“ и други издания. През краткото време, през което беше редактор във в-к „Студентска трибуна“, А. Игнатов се стремеше да публикува статии на теми, умишлено пренебрегвани в тоталитарния период. С оглед на това създаде авторска група от студенти, на които възлагаше конкретни теми, книги за рецензиране, интервюта. (Лично на мен възложи да напиша кратка статия за отрицание на отрицанието като закон на диалектиката (пренебрегван от догматичния марксизъм по малко известни причини), след това я редактира (беше отличен редактор) и публикува. Съветското списание „Вопросы философии“ отпечата критична рецензия на А. Игнатов за книга на известния католически западногермански философ Густав Ветер. Първата му издадена книга „Тъга и порив на епохата“ (1968) е дело на издателство „Български писател“, а неин редактор и закрилник беше авторитетният литературен критик Борис Делчев.

Всичко това е свидетелство, че Асен Игнатов, благодарение на своята остра мисъл и блестящо философско перо, бързо стана търсен автор, привлекателен диалогичен събеседник, очерта свой кръг от читатели и съмишленици. Но заедно с това – създаде си и достатъчно врагове. Как стана това?

А. Игнатов ясно осъзнаваше, че нашето философско мислене, колкото и да се гордее със своята догматична вярност към марксизма, определено изоставаше от изискванията на времето,

от новите теми и проблеми. То не съдействаше достатъчно за осъзнаване на дълбочината и многоизмерността на очакваните обществени промени – а имаше реална потребност от нова култура на социалното и научното общуване. И затова не беше достатъчно да се говори само за култовщина и волунтаризъм, а философията трябваше да тласка към цялостен и завършен анализ на конкретната социокултурна ситуация. Ставаше нужно да се разкрие тоталната вътрешна структура и същност на догматичния, на култовския „интелект“. Всъщност имаше ли такъв интелект? От този въпрос изплува смелостта и радикалността на неговата авторска мисъл. Асен Игнатов не можеше да търпи, че идеалния учен мъж на култовските времена беше длъжен да „пропагандира“ и да „разпространява“ марксистката истина, вече готова в основната си част и разширявана единствено от осенените свихе умствени усилия на Сталин“¹. Затова младият философ дръзко и безкомпромисно навлезе в остриите и тогава все още опасни процеси на десталинизацията, имайки предвид своя, но и нужна за времето идея: създаване на лишена от догми идеологическа атмосфера, широка свобода на мисленето. Да, именно това: мисля, че лично на него **най-много му липсваше все още отсъстващата диалогична и свободна атмосфера на мислене**. И затова подложи на безпощаден теоретичен анализ както социалистическото всекидневие, така и самата догматична ориентация на най-голямата част от тогавашната наша марксистка философия.

Според А. Игнатов думата „антропология“ у нас бе извън всякаква употреба, напълно излишна във философската литература, доколкото при социализма на човека се гледа – под влиянието на един вулгарен псевдомарксизъм – преди всичко като на производствена единица, като на *homo faber*. Да се работи упорито, да се работи непрестанно – в това се виждаше смисъла на човешкото всекидневие. Догматикът съзнателно свеждаше учението си за човека до популярното твърдение на Горки: „Човек – това звучи

¹ Игнатов, Асен. *Тъга и порив на епохата*. София, 1968, изд. „Български писател“, с. 121.

гордо!“ И поради това сталинският догматизъм си представяше бъдещата победа на социализма като „второ пришествие, което автоматично ще сложи край на всички страдания, а самия социализъм като някакъв рай, „где нет ни печали, ни въздыхания“².

Основното възражение на Асен Игнатов против тази много далечна от житейските тревоги на хората догматична доктрина се опираше на богатото разнообразие на жизнената практика и житейско поведение на младото поколение. Новото поколение се развива в една съвсем друга посока и има друг жизнен опит: „Дори само поради това, че са чели Достоевски, те не можеха да останат в блажената тъпота на еснафа. Хора, у които дискусиата без респект пред опонента и скрижалите му вече не е навик, не могат да се задоволят с примитивните догматически формули, с тяхната ужасяваща „яснота“ и деспотична нормативност. Младешите от това поколение по-добре познават комплексността на живота, те имат по-фина нервна структура и са склонни много повече към интроспективна рефлексия. Те не мислят, че човек има ценност само доколкото изпълнява производствения план, плаща членския си внос, участва в издаването на кварталния стенвестник, не пие и не влиза в пререкания с ватмана. В тези среди се усеща един по-силен интерес към въпроса за смисъла на живота, за смъртта, за контактите и самотата.“³

А на тези нови екзистенциални въпроси, посочва Игнатов, могат и трябва да отговорят не „дърводелците, а философите“. Но тъкмо последните са изостанали в разработването на нови визии за личността; за съжаление философите у нас, констатира той, не са се включили равностойно в новия световен подем на марксистката антропология. Следователно не е никак изненадващо това, че реално няма научна или художествена книга, написана от марксисти, върху „екзистенциалните проблеми“: любовта, смъртта, смисъла на живота, щастието, отчуждението, самотата. По този начин богатството на човешкото битие продължава да се смята „за изчадие на греха, греховни, дяволски са

² Пак там, с. 68.

³ Пак там, с. 67.

и всичките мисли за него“⁴. Но няма как това огромно изоставане във философската проблематика и философските идеи да продължава да съществува, нужни са радикални промени, за да успеят философите, които творят днес, да наситят „гледа за хуманитарното“.

Но какво по-точно означава визията за бърз и неизбежен преход към нова антропологическа парадигма в марксистката философия, който преход трябва да открие нови теоретически и евристични възможности? Според А. Игнатов това преди всичко изисква нова, коренно различна интерпретация за човека: „Човекът наистина е висшата ценност за човека. Всяка теоретична система, която под някаква форма оправдава неговите страдания (намира в тях „по-висш“ смисъл) или иска да постави граници на свободното изявяване на вътрешните му потенцици, трябва изцяло да се отхвърли. Но разглеждането на човека като висша ценност е оправдано само ако се постига по пътя на строгото научно изследване; при това трябва да се вземат пред вид перспективите на човешката интелектуална мощ. За нас човек е висша ценност, защото сам по себе си той е висшият стадий в еволюцията. Ценността е върховна, защото фактът е грандиозен.“⁵

Мисля, че по същество тръгването „по пътя на строгото научно изследване“ означава, че – изправена пред „проклетите въпроси“ на социалистическата действителност – нашата философска мисъл, осъзнала своето изоставане, да започне открит процес на съзнателно приближаване и дори – на асимилиране на научни методи и постижения от други, съседни научни области като психология, антропология, социология, история, етнология, в това число и дори в краен случай – от чужди философски системи. Няма друг път за освобождаване от деформациите, понесени от философията, попаднала в затворените граници на тоталитарна-

⁴ Пак там, с. 66.

⁵ Пак там, с. 120.

та административна система на господство и подчинение.⁶ Такъв преход, естествено, е много труден, особено в условията на 60-те години на XX век, когато още не беше напълно ясно, че рано или късно следва не просто реформация, а тотален срив на реалния социализъм. И още нещо, много по-важно в конкретната ситуация. Догматическото мислене, скрито зад воала и претенцията единствено да представя автентичното марксистко мислене, не беше слязло от историческата сцена. В този период вулгарният философски догматизъм все още беше идеологически овластен, разполагаше с институционални възможности и сили да се противопостави на всякаква външна и вътрешна идейна ерозия.

А смелата мисъл на А. Игнатов, директно в свои статии, нападна безпощадно все още доминирането на догматичния манталитет в нашия интелектуален живот; той обяви, че догматикът е в забележим дисонанс със склонността си към налагането на сержантски императиви; и същевременно, опростявайки до епични размери действителността, той в последна сметка става реално така враждебен на социализма, както и откритият антикомунист. В своята догматична форма примитивизмът в мисленето е достигнал до етапа на истинска безизходица; властващият начин на елементарно мислене и пряко действие изживява последните си дни: „И колкото и парадоксално да изглежда – пише Игнатов – един от предсмъртните продукти на култовския догматизъм е въпросът. От няколко години насам догматикът непрекъснато пита: „Как може?“ – ето неговата универсална формула. „Как може да се приказват такива неща за Сталин? Как може да се пише с такива фрази? Как може?“...“⁷ „Догматизмът се разлага“ е крайното му заключение.

⁶ Мисля, че А. Игнатов, отлично запознат със западната философия на екзистенциализма, още тогава бе вътрешно готов за извършване на такава „асимиляция“ на теми, проблеми и резултати от друга философска парадигма, но конкретните догматични условия на мислене абсолютно забраняваха подобни намерения и опити и нашият философ можеше полулегално да пише и говори за необходимостта от антропологическа ориентация във философското мислене.

⁷ Игнатов, Асен. *Из анализа на догматичното мислене*, Сп. Септември, бр 4, 1963 г., с. 80.

Да, догматизмът се разлага, констатацията е вярна, но при нашите условия това става съвсем бавно и нерешително. Затова в 60-те години в полето на философията не само се задаваха въпроси, там все още действаше по-рано установеното идеологическо всевластие като част от общото политическо всевластие. И негова мишена бързо стана самият А. Игнатов. Ще приведа три примера.

Той написа две статии във в-к „Литературен фронт“ за отчуждението като все по-широко развиваща се деградация на човека, разкри това явление като наличен деструктивен елемент и в рамките на социалистическото общество; веднага се появи мърморене и се разпространи определено негативно мнение: „не наши мисли за отчуждението!“

В сп. „Септември“ (кн. 4, 1963) Игнатов публикува много задълбочена и силно въздействаща статия за природата и характера на догматичното мислене, която предизвика истинска паника във визираните философски среди; скоро последва заклеяващия отговор (кн.8 на същото списание) на Асен Кътов под смайващото заглавие „Една ненаучна субективно-идеалистическа критика на култовия догматизъм“. Обвиненията бяха съкрушителни: няма обективен подход и анализ, поставя се знак на равенство между култовият догматизъм и социалистическата действителност; авторът не се е прицелил където трябва и – въпреки неговите желания – статията не може да послужи на борбата за критическото преодоляване на уродливото явление; от нея лъха ветрец на класова примиримост на идеологическия фронт, омаловажен и подценен е принципа на партийност; А. Игнатов се опива от красивата си фраза и същевременно проявява нихилизъм и черногледство към миналото: „плъзнал се е по второстепенни черти, неоснователно ги е раздул, а с това затруднява борбата, нервира, ядосва, създава настроение у читателя“⁸...

През м. август 1968 г. Игнатов бе включен в българската делегация за участие в международния младежки фестивал, провеждан в София. Той ни представи блестящо в секцията за обществени проблеми: става център на дискусиата със своите

⁸ Вж. сп. *Септември*, кн. 8, 1963 г., с. 35–46.

бързи реакции, лесна достъпност и бърза комуникативност с разноезичната аудитория с остроумие, аргументираност, толерантност към мненията и участниците. Присъстващите са изумени от способностите и качествата на българския философ; но не и част от неговите колеги, които подават сигнал за наличие на отстъпление от нашите идеологически позиции.

Като резултат от всичко това следва постоянен строг надзор и наказание над свободомислещия философ чрез силови средства и административни действия.⁹ Най-напред е изключен от комунистическата партия за прикриване на биографични факти, отнасящи се не лично до него; преместен е по целесъобразност – за да не влияе разложително на студентите – от катедрата Логика, етика и естетика на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ в Института по философия на БАН, известен тогава в нашите културни среди като – меко казано – „застойно място“; накрая всичко беше „обобщено“ и някак си оправдано от разгромната статия във в-к „Работническо дело“ под показателното заглавие: „Класово-партийният подход не е сезонна дреха“, подписана от малко известния журналист Михаил Бенлиев и отнасяща се до първата книга на А. Игнатов „Тъга и порив на епохата“ (1968).

Всичко това означаваше само едно: от „наш“, Асен Игнатов става „чужд“ елемент, от марксист се превръща в „ревизионист“; и като резултат трябва да изпие докрай горчивата чаша на класовата омраза към „врага с партиен билет“, в случая – „маскиран“ като философ-марксист...

⁹ Ситуацията на А. Игнатов е част от подозрителното идеологическо отношение към специалността „Философия“ в Софийския университет. В началото на 60-те години във Философско-исторически факултет бе изпратен проф. Гиргин Гиргинов като завеждащ катедрата „Диалектически и исторически материализъм“ с цел да смири будните преподаватели, а и размирни аспиранти като Желю Желев. Тогава започна и разследването (наложено „отгоре“) в партийната организация на книгите и лекционните курсове на Исак Паси, за щастие завършило благополучно за автора; заговори се за изпращането на проф. Кирил Василев и доц. Добрин Спасов в провинциални висши учебни заведения и други подобни страсти. Но аз съзнателно не разглеждам тук този аспект на моята тема.

Първоначално Асен Игнатов понасяше с известна надежда и оптимизъм нарастващото затягане на кръговете около неговата личност: той беше убеден, че рано или късно в социалния живот технократът ще победи бюрократа; казваше, че след четири-пет години философската общност ще се ръководи от проф. Н. Ирибаджак, проф. А. Поликаров и проф. Добрин Спасов и следователно няма да може да има изтъпления и насилствени мерки против другояче мислещите интелектуалци. Но той бързо осъзна, че неслучайно е изпратен на „заточение“ в Института по философия, който е само на километър разстояние от Софийския университет. И съзнателно заработи над една по-абстрактна и на по-далечно разстояние от острите идеологически проблеми дисертация на тема „Структура на историческото познание“, която сега за пръв път се предлага като отделно, самостоятелно издание на вниманието на интелектуалната общност и на читателите изобщо. Мога да свидетелствам, че това е тема, върху която А. Игнатов мислеше и работеше още от самото начало на научните си изследвания. Но в това завръщане към вътрешно съкровена-та тема имаше и оригинален актуален замисъл. Чрез разкриване на това как случайното се превръща в същност на исторически необходимото, как единичните, индивидуалните човешки факти, събития се вписват непосредствено – и чрез историческата наука и нейните форми на познание и обобщение – в най-дълбоката същност на обществените действия и в самото разбиране на историческото минало, настояще и дори бъдеще, А. Игнатов постигна една двойна цел. Той, „чуждият“, „ревизионистът“ показва на своите врагове, че без да напуска границите на класическата марксистка парадигма може да постигне евристичен, приносен за философското ни познание научен резултат.¹⁰ Поне лично за

¹⁰ Интересното е, че в статията си „Из анализа на догматичното мислене“ А. Игнатов привежда аналогичен случай от романа „Червено и черно“: Жюлиен Сорел си спечелва враждебността на своите съученици-семинаристи не с реално отклонение от католическата догма, а именно с отличното познаване на теологията; по същия начин Игнатов постига позитивен ефект...

мен „Структура на историческото познание“ е от начало до край в най-съкровената си същност антидогматично съчинение. А. Игнатов по този начин остана верен на своята основна вътрешна идея и кауза. И никак не е случайно това, че Научният съвет даде положителен вот относно приносните достойнства на самия дисертационен труд.

Но този резултат не можеше да задоволи нито мисълта, нито да успокои вътрешните авторски и морални терзания на творческата личност. Защото за Асен Игнатов беше напълно ясно, че бавно, последователно и тенденциозно определени кръгове, в името на безкрайната си класова омраза към ревизионизма, искаха да го превърнат във философ-клише, в стандартно мислеща личност, да го обезличат. А той, като автор и мислещ човек, искаше да има свободата да бъде напълно себе си, това за него беше решаващо и осмисляше цялата му дейност. Но не се виждаше изход от кошмара, който вече съпътстваше негово всекидневно съществуване и поведение; всъщност този кошмар изглеждаше без край. И затова щом се откри реална възможност за пътуване до Западна Европа Асен избра без колебание и въпреки всичко пътят на емиграцията. Така започна вторият голям период от творческата еволюция на развитието на тази нестандартна философска личност, който период ние познаваме – засега – само от преводите от немски език на неговите две книги „Психология на комунизма: студии за манталитета на господстващия слой в комунистическия свят“ (1991, 2012) и „Антропологическа философия на историята. (За философията на историята в постмодерната епоха)“ (1999), както и от някои преведени в сп. „Философски алтернативи“ негови статии. Не смятам, че това е достатъчно. Сега излиза на бял свят и книгата му „Структури на историческото познание“. Съвсем случайно я открих на неочаквано място в библиотечен шкаф и я съхраних като важен документ за развитието на българската философска мисъл.¹¹ Но сигурно има още редица негови работи, които са неизвестни на българския читател.

¹¹ Екземпляр от тази дисертация се намира и в Институт за изследване на близкото минало. На нея е посветена частта *Втората провалена дисертация*.

Накрая искам да посоча, че трябва да продължи приближаването ни до разнообразното и богато философско наследство, оставено от Асен Игнатов. За да можем поне да сме малко по-наясно по въпроса, който нашият автор (разпознаващ се за последно като „специалист по философска антропология“) сам си поставя: „Кой съм аз: български философ, пишещ на немски език и живеещ в Германия или, обратно, германски философ „от български произход“?“¹²

Без съмнение този въпрос вълнува и всички, които ценят неговата личност и философското му творчество в цялото му тематично и съдържателно разнообразие.

София, 30 ноември, 2019 г.

проф. Иван Стефанов, д-р на философските науки

тация. Играта между истината на историческата фактология и „логиката на историята“ от осма глава Случаят Асен Игнатов (продължение). Алтернативи пред белязания човек в изключително богатото с факти и тълкувания изследване на Ивайло Знеполски Как се променят нещата. От инциденти до голямото събитие. Истории с философи и историци, Първа част; Институт за изследване на близкото минало; Сиела, София, 2016, с. 484 и сл. И. Знеполски с право твърди, че неговото „изследване буквално я извежда от небитието“ и високо оценява тематиката, която не е загубила важността си до днес, като критически се отнася към схващанията на А. Игнатов за факти-събития, най-вероятно защото, макар в предишни части да говори за влиянието на Хайдегер върху Игнатов, не обръща внимание на събитийността във фундаменталната онтология в разграничението факт-събитие и факт-състояние. При разговори с Асен Игнатов на Шопенхауеровия конгрес в Хамбург през 1988 той се връщаше към решението си да емигрира в края на август 1972 г. скоро след успешната защита на тази дисертация и го обясняваше с Хайдеровото схващане за Ereignis: не просто събитие, а и изпъкване на автентичността и в екзистенциален, и в битиен смисъл на ново начало. – Бр.

¹² Игнатов, Асен. *Похвално слово за емиграцията*. В сб. „Изгнанничеството. Драма и мотивация“. Акад. издателство „Марин Дринов“ и изд. „Карина М. 1966“. Съст. Магда Карабелова.

ИНСТИТУТ ПО ФИЛОСОФИЯ

Асен Игнатов

**СТРУКТУРА
НА ИСТОРИЧЕСКОТО ПОЗНАНИЕ**

Д и с е р т а ц и я

за получаване на научна степен
„кандидат на философските науки“

София, 1971 г.

ВСТЪПИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

Темата на предлагания труд¹ е структурата на историческото познание. Доколкото анализът на познанието има гносеологически характер, дотолкова настоящето изследване се отнася към областта на, така да се каже, приложната гносеология. Доколкото пък историческото познание има мисловен, а не сетивен характер, дотолкова трудът ни има приложно-логически характер. Следователно областта, към която принадлежи предоставената работа, е областта на приложната или специализираната гносеология и логика. В този смисъл нейната тематика може да бъде окачествена като методологическа, ако приемем, че по степен на общност на предметите си методологията на научното познание е нещо средно между гносеологията и логиката, от една страна и дадена частна наука – от друга.

В методологията на историческото познание съдействат и ред други въпроси, които обикновено се третират в литературата – например въпросът за способността на историческото познание да достигне обективната истина, за отношението между ценност и истина, за познанието на общото в историята, респ. за възможността на общите понятия в историческите науки. Една група класически проблеми, играещи първостепенна роля в марксистката философия на историята, диалектичката логика и т.н., са проблемите за отношението между логическо и историческо, теория и история, въпросите за историческия метод и принципите на историзма, за конкретно-историческото. Най-после под влияние на съвременната логика и методология

¹ В дисертацията от 196 машинописни страници текстове, позовавания и формализации на латиница с изключение на библиографията на с. 193–195 са в ръкопис; някои имена са приведени в днес установени норми – например Попер – Попър, Хемпъл – Хемпел, Хамураби – Хамурапи и др.; отстранени са и малкото правописни грешки. – Б.р.

на науката актуални стават въпросите за оправдаността и приложимостта на този инструментариум в историческото познание, респ. за границите на приложимостта му.

Читателят лесно би могъл да асоциира изброените въпроси с темата на нашия труд и да очаква някакво становище и по тях. Още тук бихме искали да избегнем недоразуменията и да посочим, че тези проблеми, макар и да се отнасят към същия проблемен кръг, към който се отнася и темата на предложената работа, не съвпадат с нея. Нашата проблематика е по-тясна. Интересуват ни само операциите на историческото познание, които образуват една сложна структура. Става дума именно за операции, а не за *етапи*, през които минава подготвителната работа на историка. Операциите са ясно разграничими във фиксираните резултати на изследването и могат да съвпаднат с последователните етапи на оформянето на това изследване, но могат и да не съвпаднат с тях.

Разбира се, въпросите, за които отбелязахме, че излизат вън от рамките на нашата тема, са тясно свързани с нея. В един или друг пункт на изследването ние ще се докоснем и до тях. Тяхното имплицитно присъствие така или иначе ще се чувства в целия текст. Обаче в интерес на стриктното съблюдаване на очертаната тема ние сме длъжни да се въздържим от специалното им третиране.

Но макар че проблематиката на историческото познание ни интересува само в част от обема си и макар че въпросът за общата природа на историческото познание също не е собствен въпрос на този труд, ние трябва да тръгнем от определено разбиране на тази природа, което ще фиксираме тук.

Историческото познание за нас е твърдествено с историческата наука; ние имаме предвид науката, изучаваща историята на човешкото общество, раси, не отделни сфери от човешкото общество. Вярно е, че в широкия смисъл на думата може да се говори и за история на не човешки и не социални области на действителността. Така например съществува историческа геология, история на биологическите видове и т.н. Известно е какъв огромен прогрес в естествознанието и дори в непосредствената

подготовка на възникването на марксизма беше утвърждаването на историческия метод в природните науки. Поради това известна част от изводите, до които достигаме, се отнасят не само до историята на човешкото общество, но и до други, исторически – в широкия смисъл на думата – клонове на научното знание.

Известна част, но не всички. Процесът на протичане на историята на човешкото общество има своята безспорна специфика, обусловена от фундаменталния факт, че човешкото общество е съвкупност от отношения между съзнателни същества, че реализирането на историята му предполага съзнанието, мисленето, целеполагането и включва направляваните от тях човешки действия. Посочената вътрешна активност на участниците в историческия процес, величието на идеалното и субективното – всичко това е основна особеност на човешкото общество. На свой ред тя обуславя такива особености на историческата наука, които са свойствени само на нея и нямат паралел в историческите клонове на естествознанието. Това особено ще проличи в първа глава, в пасажите, третиращи отношението между историческото повествование, логическото мислене, ценностите и изкуството.

Наложената от присъствието на идеалното и субективното специфика на човешката история я прави най-висшия и сложен тип история. Ето защо в духа на Марковия принцип, според който по-висшето е ключ за разбирането на по-нисшето и онези особености, които са общи за историята на обществото и за историята на природата, могат да бъдат най-добре разбрани именно в светлината на историята на обществото.

Според нас историческата наука е наука, която изследва същността, причинната обусловеност и взаимната закономерност на връзката на индивидуалните етапи на протичане на социалните процеси.

Съдържанието на отделните компоненти на тази дефиниция ще бъде подробно дешифрирано в целия ход на нашето положение. Предложената дефиниция имплицитно съдържа положението и общия фон на предприетото изследване. Но и тук, макар и в най-общ план, трябва да обосновем правомерността ѝ.

Съществуването на историческата наука е заплашено от две опасности. От една страна неокантианската и последвалата я ирационалистична линия във философията на историята и гносеологията на историческото познание се стреми да прогони знанието за закономерното, каузалното, общото от специфичната сфера на историческата наука. Но ако се тръгне по този път, историческата наука престава да бъде историческа наука и се превръща в „исторически“ произвол, в „историческо“ визионерство. Обикновено ирационалистите възразяват: „Толкова по-зле за науката.“ Ние обаче имаме правото и задължението да отправим контравъзразжението, че ако трябва правдиво да се възпроизведе реалната картина на миналото, става неизбежно опознаването на присъщата на науката строгост и обоснованост.

От друга страна елиминирането на индивидуалното и ограничаването на предмета на историческата наука само до общото, каузалното, закономерното е също фатално за нея, защото заличава разликите между нея и неисторическите (макар и само по форма, а не и по съдържание) общи социални науки – философията на историята и общата социология. Историята като история представлява особено единство на знанието за общото и знанието за индивидуалното. Върху вътрешната диференциация и механизма на осъществяване на това единство ние се спираме по-подробно в хода на този труд, особено в главата за теоретическите операции в историческата наука. Тя не е знание нито само за индивидуалните етапи на социалните процеси, нито само за тяхната същност, причинна обусловеност и взаимна вътрешна връзка. Тя е наука както за едното, така и за другото, или по-точно – за единството на едното с другото, за общата природа на единичното, за закономерната обусловеност на случайното. Ето защо тя е висше въплъщение на диалектиката в областта на науката и висше доказателство за плодотворността на нейните принципи.

В защитаваната от нас дисертация са намерили място тъкмо тези съображения. Тя държи сметка за сложната, двойствена природа на историческото познание, обусловена от спецификата на самия исторически процес.

Дефинирайки историческото познание, ние говорим за „индивидуални етапи на протичане на социалните процеси“. Обикновено когато се говори за етапи се подразбира „етапите на развитие“. Но не всички исторически факти са етапи на развитие. При все това историческата наука ги изследва. Отделните битки, които например е водила „Великата армия“, в никакъв случай не са непременно етапи на социалното развитие на Франция и Европа. Но историците ги изучават най-скрупулъзно. Ето защо по-уместно е да говорим за етапи на протичане на социалния процес, в който като частен, макар и най-висш случай се включват и етапите на развитие.

Но историческата наука за човешкото общество всъщност представлява система от разнородни научни дисциплини. В системата на историческите науки можем да разграничим най-напред същински исторически науки или исторически науки в собствения смисъл на думата, а след това – помощни на историята науки (археология, палеография, архивистика и т.н.). А и същинската историческа наука се разделя на политическа история, стопанска история, културна история, история на държавата и правото, история на морала, история на битата, военна история и т.н. Системата на историческите науки, отнасящи се до човешкото общество, следователно също се отличава със значителна вътрешна диференциация. За голяма част от тези науки дори е много спорно към коя група да бъдат причислени – към историческите или например към икономическите, респ. правните и др. науки. Къде е естественото място на историята на държавата и правото – до теорията на държавата и правото или до политическата история? Къде е мястото на стопанската история – до политическата икономия или до политическата история? Къде е мястото на историята на културата – до теорията на културата и нейните клонове или до политическата история? Очевидно тук класификационните граници са много гъвкави, подвижни и условни и включването на изброените дисциплини във всяка една от алтернативните области е безспорно оправдано с оглед на определена задача. Но тъй като тогава напълно оправдано е и третирането им като компоненти на системата на исторически-

те науки, то ние сме задължени да уговорим приложимостта на твърденията, съдържащи се в по-нататъшното изложение, към всички тези клонове на историческото знание.

Нашите твърдения не се отнасят до помощните исторически науки – вече поради обстоятелството, че те са помощни на историята науки, че те не притежават в същинския смисъл на думата нейната природа.

Но с целия си обем нашите схващания не са приложими и към всички исторически науки в същинския смисъл на думата. Например към стопанската история е неприложима тезата (или е приложима в съвсем слаба степен) за художествения и емоционален ефект на историческото повествование, докато при политическата история тя като правило е приложима. А пък историята на културата и морала е изобщо немислима без този факт.

В пълния си обем защитените в този труд възгледи се отнасят до общата история, която включва предимно политическата история, но съдържа, макар и в твърде съкратен вид, и историята на стопанството, държавата, правото, културата, морала, бита. Отделен въпрос е, че в системата на общите курсове по история разработката на тези много интересни, богати и съвсем законни дисциплини често не се обединява органично с основната линия на изложение, поради което приема формата на отделни обзори, механично прикрепени към общата нишка и само допъхват историческия преглед на даден период.

И така, предложеният труд третира определени логико-гносеологически проблеми на общата история.

Обща методологическа основа на изследването е марксистко-ленинската философия и по-конкретно: от една страна диалектико-материалистическата гносеология (доколкото ние се занимаваме с въпроси на познанието), от друга страна – историческият материализъм, т.е. марксистката философия на историята (доколкото имаме предвид не всяко, а именно историческото познание). Именно към органическото специфициране на общофилософските принципи в областта на историческото познание са насочени усилията на автора.

От методологическа гледна точка ще отбележим и следното.

В труда са използвани предимно специфичните за философията и гносеологията методи на анализ и синтез, съчетани с дедуктивния и индуктивния метод. Използвани са и някои средства на съвременния структурен анализ, логика и т.н., доколкото това се е налагало от науката да се посочат общите логически структури на разсъжденията и изводите на историците. Все пак принципно наше становище е било, че трябва да се възпроизведе конкретната съдържателна специфика на историческото изследване. Освен това, доколкото нашето изследване очевидно има синтетичен характер, то ние не се задоволяваме само с формалната логика, а сме се старали да осветлим проблемите и от гледна точка на по-висшата, диалектическа логика, разбрана в нейното взаимодействие с формално-логическия научен апарат.

Основната цел на предлаганата работа е позитивна. Но в хода на изложението, с цел да уясни на читателя и преди всичко на себе си поставените въпроси, авторът е влизал в пространен спор с други автори, които са се изказвали по същите въпроси. Критичните пасажии са сравнително обемисти, но все пак според нас те не се отклоняват от основната линия по изследването, защото прецизното и дори скрупулъзно разглеждане на аргументационната верига увеличава убедителността на застъпената теза, а и на свой ред повдига много въпроси от чисто позитивно естество. При изследването на теоретическите проблеми са подложени от позициите на марксизма на критика възгледите на многобройни буржоазни философи и социолози – ирационалисти, неокантианци, неопозивитисти (Дилтай, Шпенглер, Рикерт, Попър, Гарднър, Хемпел, Френкел, Нагел и др.). В една или друга форма е взето отношение към основните и ред по-второстепенни публикации по въпроса, включително и към трудове, отпечатани съвсем неотдавна – през 1970 и 1971 г. Освен на български, използвани са книги и статии, излезли на руски, немски, английски и френски езици.

Пристъпвайки към проблема, ние сме имали предвид, че нашата задача е да извършим – под определен зрителен ъгъл – логико-гносеологически анализ на реалната, а не на някаква конструирана от нас фиктивна историография. Нашите изводи са

резултат на философско обобщение на историческа литература. Ние сме илюстрирали всички свои основни тези с определени техни конкретни реализации в историографията. Поради общия характер на изследването за нас беше безразлично с какви исторически трудове ще го илюстрираме, кои научно-исторически текстове ще подложим на гносеологически и логически анализ. Разбираемо е все пак, че най-подходящи и представителни в случая са работите на големите историци, на класиците на историческата наука и на авторитетни и мащабни представители на днешната историческа мисъл.

От само себе си се разбира, че в труд от рода на представения не се издига претенцията да се решават въпроси, които са от компетенцията само на историка. Историческата наука изследва самите исторически факти, но тя естествено не изследва своето собствено изследване. Това е вече задача на гносеологията и логиката, която – ако употребим популярният днес термин – играе спрямо историята ролята на една метанаука.

ПЪРВА ГЛАВА

ИСТОРИЧЕСКОТО ПОВЕСТВОВАНИЕ

Историческото познание непременно съдържа описание, констатация на фактите, разказ или повествование за тях. Това е толкова очевидно и до такава степен се потвърждава от реалността на историографията, че се приема като нещо разбиращо се от само себе си. Ранното наивно разбиране за историята дори я отъждествява с повествованието, макар и да не липсват изключения (например при Полибий). По принцип античните историци и средновековните хронисти виждат задачите си в това да разкажат за случилото се, за „делата и дните“. Това разбиране е неразривно свързано с тясната, утилитарно-морализаторска функция, която ранните класици на историческото знание приписват на историята: от нея съвременниците и бъдещите поколения трябва да черпят поука, за да избегнат грешките на своите предшественици, да постъпват по-правилно, да не се поддават на влиянието на „гибелните страсти“, да бъдат богобоязливи, справедливи и т.н. Така или иначе древният историк „просто разказва“. Вярно е, че, както ще видим по-късно, повествование, лишено от всякакъв теоретически момент, е невъзможно. Но обяснителните предположения на античните и средновековните историци се случайни, наивни и имплицитни и във всеки случай историкът от този тип не си поставя съзнателно някаква друга, по-висша теоретическа задача. Задължителното присъствие на повествованието, на наративния момент в историческото познание е породило популярното причисляване на историята към „разказвателните предмети“ в училищната програма, за които, за разлика от логиката, материалните или физическите, била необходима не логичност, а само „силна памет“!

Днес, разбира се, никой не ще повтори безхитроствните думи на княз Константин Павлович: „По мое мнение в история-

та трябва да има само числа, години, имена и произшествия без големи разсъждения за тях.² Но признанието, че повествованието е елементарна и нисша база на историческото познание за съжаление е довело до едно пренебрежение към по-обстойния му анализ. Вниманието на методолозите на историческото познание е било привлечено главно от въпросите на теоретическите процедури в историята на тяхното взаимодействие с повествованието. Що се отнася до самото него, то изглежда така елементарно, че като че ли във него не могат да се открият особени теоретически тънкости. Това предубеждение като че ли се потвърждава от обстоятелството, че повествованието е от емпиричен порядък, а трудните въпроси на познанието възникват на теоретично равнище.

Обаче това мълчаливо прието и широко разпространено схващане е дълбоко погрешно. Историческото повествование съдържа в себе си **богата и сложна** проблематика. Според нас една от най-актуалните неразработени задачи на методологията, гносеологията и логиката на историческото изследване е анализът на историческото повествование. Фредерик Олафсон е прав, когато **смята**, че изследването на историческото познание не трябва да се свежда само до многократно обсъждания въпрос за историческото обяснение.³

1. Емпиричен или изведен характер на историческото повествование? Историческият факт

Какво представлява историческото повествование от логическа гледна точка?

² Цитирано по М. А. Леонов, Диалектически материализъм, София, 1949, Издателство на Съюза на българо-съветските дружества, с. 196.

³ Frederic A. Olafson, Narrative History and the Concept of Action, „History and Theory“, Volume IX, Number 3, 1970, p. 289.

Запознаването с разказа на който и да е историк за някакви факти ни убеждава, че ние имаме работа с **една поредица от единични съждения**. Когато например историкът описва знаменитото заседание на Конвента на девети термидор 1794 г., той подробно се спира на жестовете и репликите на ораторите, на взетите решения и т.н. Историкът ни разказва как заговорниците не дали възможност на Робеспьер да говори, как постановили арестуването на водачите на якобинското правителство и как тържествено провъзгласили „падането на тиранията“. В такъв разказ всяко съждение констатира някакъв факт, или – ако приемем, че знаменитото заседание представлява един цялостен факт – някаква съставка на този факт. Всяко съждение ни съобщава, че някъде и някога се е случило нещо. Пространствено-временните определения на обектите на отделните съждения, образувачи историческото повествование, се подразбират, макар че в повечето случаи те не се формулират експлицитно. Невинаги е възможно историческото повествование да възпроизведе **хода на събитията** по дни, часове и минути. Това не е нужно и дори е вредно, защото възможностите на човешкото познание за възпроизвеждане на фактичестката пълнота на историческия процес са ограничени и всеки опит да се извърши това е, първо, обречен на неуспех, а второ, отклонява историята от възпроизвеждането на цялостния, относително обособен откъс от историята. За да се избегнат тривиалните и неестетични повторения, отделните съждения в повествованието невинаги фиксират изрично пространствените и временни координати на дадения детайл на факта. Но цялостният контекст на повествованието показва, че те, макар и имплицитно, непременно се възпроизвеждат във всяко съждение.

И така структурата на съждението в историческото повествование може да се представи така: F_{st} („в момента t на място s е налице F “).

Съжденията от този тип ни дават емпирично познание. Но тази констатация е недостатъчна. Съпоставена с емпирията, която доминира в естествознанието, емпирията в историческото повествование се отличава с една основна особеност.